

УДК: 376-056.264:373.3.016:811.161.2'373.611

ОПАНУВАННЯ ЗНАТЬ З ТЕМИ «ПРЕФІКС» УЧНЯМИ МОЛОДШИХ КЛАСІВ ІЗ МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Людмила Трофименко, Інститут спеціальної педагогіки, Національна академія педагогічних наук України, м. Київ, Україна

Розкрито напрями, структуру, етапи методики формування морфологічних знань про будову слова в контексті вивчення теми «Префікс» у початкових класах учнями із тяжкими порушення мовлення. Наведено систему вправ для 3 класу.

Ключові слова: морфологічні знання, будова слова, молодші школярі, тяжкі порушення мовлення.

Людмила Трофименко, Институт специальной педагогики, Национальная академия педагогических наук Украины, г. Киев, Украина

Овладение знаниями по теме «Приставка» учениками младших классов с тяжёлыми нарушениями речи

Раскрыты направления, структура, этапы методики формирования морфологических знаний о составе слова в контексте изучения темы «Приставка» в начальных классах учениками с тяжёлыми нарушениями речи. Представлена система упражнений для 3 класса.

Ключевые слова: морфологические знания, состав слова, младшие школьники, тяжёлые нарушения речи.

Lюдmyla Trofymenko, Institute of special pedagogy of National Academy of Educational Sciences, Kyiv, Ukraine

Mastering of knowledge of the topic «Prefix» by students with speech disabilities at junior school

Among the current problems of the study of the Ukrainian language by students with severe speech disabilities the most important is mastering of knowledge about morpheme. Successful learning of a morphemic word structure is the central place in the mastering of a word formation, lexical semantics, an orthography and a style. In this article is presented the main directions, the structure, the stages of a method of a forming morphological knowledge about a word structure in the context of the learning theme «Prefix» at junior school by students with severe speech disabilities. It's considered psychological mechanisms that's determined the speech disabilities of students at junior school, the order of the forming practical and thr theoretical knowledge about the language and writing skills. There are examples for using at the lessons of Ukrainian language and special lessons of the overcoming speech disabilities of students in the third form.

Keywords: morphological knowledge, word structure, primary school students, severe speech disabilities.

© Трофименко Л., 2017

Вчення про будову слова та словотвір належить до фундаментальних знань, які необхідні, насамперед, для виховання в учнів початкових класів лінгвістичного ставлення до мови, тобто ясного, усвідомленого розуміння ними зв'язків між відтінками змісту й мовними формами їх вираження.

Вивчення морфемної будови слова має непересічне значення для розширення загального розвитку учнів з мовленнєвими порушеннями, підвищує їхню загально мовну культуру, орфографічну грамотність, готує дітей до свідомого вивчення наступного розділу – морфології, розвиває почуття мови і здатність мислити. Під час вивчення будови слова створюються сприятливі умови для осмислення молодшими учнями цілісності мови, характерних для неї зв'язків між різними рівнями, що особливо важливо при мовленнєвих розладах. Так, дітей вчать спостереженням за змінами в значенні слова в результаті змін у його морфемному складі, за особливостями творення слів різних лексико-граматичних розрядів. Морфемний аналіз слова допомагає учням не лише усвідомити, як пишеться слово, а й чому воно так пишеться. У результаті морфемного аналізу відбувається встановлення значущих частин (морфем), з яких складається слово, тобто визначення його складу і структури. Під морфемною структурою слова розуміють взаємозв'язок, взаємовідношення між морфемами, які входять до складу певного слова (певної словоформи), послідовність у розміщенні морфем у слові (словоформі).

Опанування учнями знань про частини слова відбувається з урахуванням механізму оволодіння морфемами і розумовими діями та операціями з мовними одиницями, які забезпечують цей процес, такими, як спостереження, порівняння, аналіз, у результаті чого розвивається орієнтування на значення морфем, утворення за аналогією [1; 3; 5; 6 тощо]. Учні навчають практичним умінням, таким як уміння поділяти слова на морфеми, виділяти всі значущі частини слова, виділяти спільнокореневі слова із тексту, виділяти морфему в словах з однотипним морфологічним оформленням, порівнювати їх за звучанням та значенням, уміти добирати слова із спільною морфемою, визначати значення, яке додає слову морфема.

Порушення формування граматичних операцій приводить до великої кількості морфологічних аграматизмів у мовленні дітей з тяжкими мовленнєвими порушеннями, такими як моторна алалія та дизартрія, ускладнені загальним недорозвитком мовлення. Основний механізм морфологічних аграматизмів полягає в труднощах виділення морфем, співвіднесення значення морфем з її звуковим образом [1].

У третьому класі учні продовжують засвоювати знання про будову слова, і в цьому контексті починають знайомитися з частинами основи, зокрема з префіксом та з його роллю у процесі творення нових слів. Знання про префікс потребують від учня розуміння значення слова, яке вносить префікс у створене нове слово, а, відтак, і певної лексичної бази, словникової роботи з метою розширення активної лексики, умінь висловлювати свої думки, збагачувати і прикрашати свою мову іншими словами, певного рівня розвитку зв'язного мовлення. Численні дослідження науковців доводять, що учні з тяжкими мовленнєвими порушеннями мають проблеми у засвоєнні та використанні лексич-

ного запасу української мови, особливо діти із загальним недорозвитком мовлення, моторною алалією, дизартрією, ускладненими загальним недорозвитком мовлення [1; 2; 5; 8 тощо].

Практичні спостереження за навчально-виховним процесом дають змогу стверджувати, що в учнів із тяжкими порушеннями мовлення об'єктивно наявні специфічні труднощі під час засвоєння морфемних знань: аналізуючи слова, діти враховують лише їх зовнішнє оформлення і не розуміють значення слів, не розрізняють спільнокореневих слів і форм одного й того самого слова, не розрізняють корінь і префікс, корінь і суфікс, не враховують, що в коренях слів можливе чергування звуків тощо. При вивченні закінчення учням важко усвідомити його функцію як засобу вираження граматичного значення слова, а також те, що закінчення в слові може виражати кілька граматичних значень [1, 3].

За даними спеціальних досліджень мовленнєвого розвитку школярів із ТПМ [1; 2; 8], наявні особливості практичного застосування теоретичних знань про будову слова у процесі виділення й позначення кореня, закінчення, префікса та суфікса у словах з однотипним морфологічним оформленням; спостереження за значенням спільнокореневих слів, добору спільнокореневих слів до заданого слова (кореня); розрізнення спільнокореневих слів і форм одного й того ж слова, слів з омонімічними коренями і синонімами; утворення слів з однаковими та різними суфіксами і префіксами. З-поміж специфічних помилок різного типу виокремлюються помилки різного характеру: зменшення або збільшення буквеного складу морфологічних одиниць (порушення цілісності морфем) при здійсненні морфемного аналізу; ненормоване вживання суфіксів та префіксів; змішування за значенням суфіксів і префіксів при утворенні слів за допомогою префіксів та суфіксів. У основі зазначених помилок лежить недостатність сформованості й усвідомленості аналітичних морфемних операцій, пов'язаних із виділенням морфем (кореня, префікса, суфікса, закінчення); недостатність володіння засобами суфіксального та префіксального словотворення; недостатність засвоєння та розуміння семантики словотворчих афіксів тощо.

Перед учителем-логопедом на уроках української мови та на корекційних заняттях постають важливі питання щодо корекції порушених ланок мовленнєвої діяльності за рахунок збережених аналізаторних систем з урахуванням особливостей засвоєння морфемних знань.

Поняття про структуру слова є нелегкими для опанування учнями, для засвоєння морфологічних, орфографічних знань у контексті вивчення будови слова. Корекційна робота на уроках та заняттях передбачає:

- формування спрямованості уваги учня на морфологічне оформлення слів;
- удосконалення уміння порівнювати похідні та твірні слова за звучанням і значенням;
- формування умінь творення слів префіксальним способом, групувати слова з однотипними та різними морфемами;
- удосконалення навичок морфологічного аналізу префіксів;
- формування умінь добирати спільнокореневі слова, слова із заданими префіксами;

- формування умінь практичним способом диференціювати префікси *роз-*, *без-*, *з-* (*с-*) зі співзвучними прийменниками;
- формування орфографічної пильності щодо слів з префіксами *роз-*, *без-*, *з-* (*с-*);
- закріплення та актуалізацію глухих приголосних звуків, перед якими пишеться префікс *с-*;
- закріплення правильної вимови, читання та правопису слів з апострофом після префікса;
- формування операції практичного звукового аналізу (виділення спільного звучання у словах з однотипним морфологічним значенням);
- формування операції перенесу навичок словотвору на випадки утворення похідних слів від відомих, маловідомих, невідомих та асемантичних твірних слів;
- формування контролю за правильністю утворених похідних слів та їх відповідності мовній нормі [5].

Створення учителем-логопедом педагогічних умов сприятимуть досягненню позитивних результатів роботи, які будуть ефективними за умов, коли система навчання базуватиметься на засвоєнні матеріалу з урахуванням послідовності механізму оволодіння морфемами і розумовими діями та операціями з мовними знаками, які забезпечують цей процес. Накопичення морфемних знань, умінь і навичок у молодших школярів із ТПМ відбуватиметься протягом усього періоду початкового навчання з дотриманням принципу концентризму, коли відбувається поступове нарощування знань з безперервним повторенням найбільш складних тем та зберігається наступність при засвоєнні навчального матеріалу. Поряд з цим необхідною умовою позитивного впливу є ретельний добір лексичного матеріалу, який забезпечить збагачення словникового запасу при наявності певної кількості іменників, прикметників, дієслів в активному мовленні учнів та доцільного їх уживання, тобто лексичний матеріал має бути знайомий учням. У роботі неодмінно треба дотримуватися індивідуального підходу навчання в залежності від структури дефекту й зумовлених ним особливостей формування мовленнєвої системи.

Під час засвоєння знань з теми вивчення передбачається такий порядок роботи, при якому здійснюється основний принцип дидактики – принцип зростаючої складності матеріалу – у формі завдань, вправ аналітичного, конструктивного й творчого характеру, які забезпечують поетапне формування розумових дій з використання морфем [1; 3; 4; 7; 8]. У системі дібраних вправ основна увага приділяється розвитку практичних умінь і навичок, необхідних для оволодіння мовою як засобом спілкування.

Згідно з програмовими вимогами, у 3 класі учні засвоюють процес словотвору дієслів з найуживанішими префіксами, які позначають протилежні або різні дії: з напрямом із зовні – всередину (з префіксом *у-*, (*в-*)); дії з напрямом зсередини (з префіксом *ви-*); віддалення від чогось або відсутності (з префіксами *від-* (*віді-*)); переміщення (з префіксами *пере-*, *про-*); зближення, з'єднання (з префіксами *при-*, *під-*); спрямованості дії, вниз по поверхні предмета (з префіксами *роз-*, *з-* (*с-*)); завершеності дії (з префіксами *на-*, *з-* (*зі-*, *с-*), *по-*); *прикметників* зі значенням відсутності частин, якостей предмета (з префіксом *без-*).

Під час ознайомлення учнів із способом словотвору за допомогою префікса важливо не просто констатувати наявність того чи іншого способу в мові, необхідно навчити учнів практично розуміти і визначати значення, яке додає слову префікс. Утворюючи нові слова шляхом додавання префікса чи аналізуючи склад слова, учні розкривають значення слова, зокрема його словотвірних частин. Успіх такої роботи, ступінь впливу словотвірних вправ на словник учнів залежить, зокрема, від того, наскільки у процесі навчання забезпечується зв'язок між аналітичними і синтетичними видами завдань. Варто зазначити, що морфемне конструювання виступає як засіб формування в учнів умінь аналізувати структуру похідного слова і добирати слова відповідно до вказаного складу. Займаючись конструюванням, вони активніше засвоюють словотвірні засоби мови [4].

Цілком зрозуміло, що синтезування слів із морфем спирається на міцне засвоєння дітьми ознак кожної значущої частини. Для цього треба систематично ставити запитання, відповідь на які вимагала б від них глибокого осмислення морфемі, обґрунтування правильності вичленювання морфемі із слів. Наприклад, при знайомстві з префіксом, учитель добирає спеціальні практичні завдання на виділення морфемі у слові без згадування терміна «префікс». Метою завдань є розвиток орієнтування на звукову форму слова.

ВПРАВА 1

1. Прочитати слова. Списати.

Нести – віднести, летіти – залетіти, ходити – переходити, возити – привозити.

2. Підкреслити нову частину слова, яка з'явилася. Чи утворилося нове слово? Чи однакове значення мають слова? Що вони означають? Де стоїть нова частина слова по відношенню до кореня?

Конструктивні вправи в початкових класах мають бути спрямовані не тільки на формування умінь відновлювати слова, а й правильне і доречне вживання похідної лексики в мовленні та на попередження ненормативних словоутворень, які часто зустрічаються в усному і писемному мовленні учнів (*стрибець, співун*).

Після того, як учні практично навчилися виділяти частину слова, що стоїть перед коренем (префікс) та вивчили правило, пропонуються наступні завдання, які сприяють розвитку орієнтування на звучання слів, їх порівняння. Пропонуються слова, які мають різний префікс з однаковим коренем, та однаковий префікс з різним коренем. Такі завдання створюють підґрунтя для розвитку морфологічного аналізу.

ВПРАВА 2

1. Запишіть подані слова у дві колонки. У першу – слова з однаковими префіксами, але різним коренем, у другу – з різними префіксами, але однаковим коренем.

Довезти, відбігти, перенести, забігти, перевезти, **дописати**, занести, перебігти, записати, **добігти**, переписати, донести, завезти.

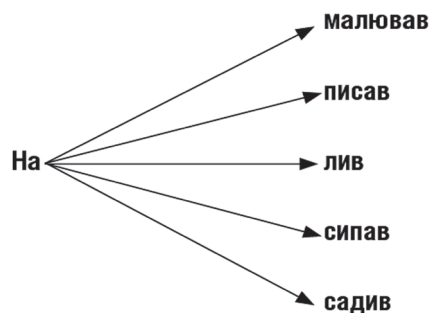

2. Позначте у кожному слові префікс, корінь.
3. Скласти і записати речення з виділеними словами. Що спільного в цих словах?

Важливим етапом є формування операції присвоєння морфемі певного значення. Цей вид діяльності сприяє розвитку в дітей уміння визначати значення морфем, виділеної на попередньому етапі, допомагає спрямувати увагу на морфологічний склад слова, виділити словоутворюючі морфемі на практичному рівні.

ВПРАВА 3

1. З'єднати частини слів. Записати утворені слова, підкреслити спільну частину.

2. Зверніть увагу, чи змінилося значення слова з префіксом *на*-?
3. Розкажіть, що означають утворені слова: дію, що відбулася в минулому, відбувається тепер, відбуватиметься в майбутньому.

Оволодіння писемним мовленням не можна уявити без вивчення орфографічних правил і вироблення умінь користуватися ними на практиці. В основі української орфографії лежить морфологічний принцип, значення якого полягає в тому, що значущі частини слова (морфемі) пишуться завжди однаково (незалежно від вимови). Цей принцип орфографії змушує учнів під час письма виділяти в словах морфемі, тобто мати глибокі знання з морфемної будови слова української мови [1; 8]. Формуючи в учнів поняття морфемної будови слова, учитель має розглядати її як протиставлення до фонетичної будови слова, які розрізняються між собою такою ознакою, як наявність значення в морфемі й відсутність його в звуках і складах.

ВПРАВА 4

1. До поданих слів доберіть за зразком слова з протилежним значенням. Запишіть слова парами. Позначте у словах корінь, префікс.

заїзд – виїзд	виходити – ...	наливає – ...
схід – ...	прилітати – ...	закриває – ...

2. Складіть одне речення з даним словом та утвореним вами. Усно встановіть зв'язок слів у реченні за допомогою запитань.

У процесі виконання учнями завдань словотвірного характеру варто частіше звертати увагу на ті моменти, від яких значною мірою залежатиме формування орфографічних умінь. Таким чином, система роботи над морфемною будовою слова та елементами словотвору має велике значення для підвищення учнями орфографічної грамотності, свідомого засвоєння основних правил української орфографії. Так, наприклад, для практичного засвоєння написання префіксів *роз-*, *без-*, *з-*, *с-* пропонується використовувати вправи.

ВПРАВА 5

1. Спишіть, вставляючи замість крапок пропущені букви. Позначте префікси.

За сонцем хмаронька пливе, червоні поли ро...стилає (*Т. Шевченко*). Довкола бе...конечним, здавна відомим шляхом пливе у бе...вість чудовий весняний день (*В. Бабляк*). Півень із курми гуляє, від **бід**и оберігає, він ро...шукує жучків, тягне з нірки черв'ячків (*В. Паронова*). І день сміється в бе...межжі сонячних степів, до серця ллється натхненний жайворонка спів (*В. Шпак*).

2. До виділеного слова доберіть близькі та протилежні за значенням слова, запишіть.

3. Розкажіть правило написання префіксів *роз-*, *без-*.

У процесі корекції порушень фонетичної сторони мовлення в учнів, особливо з дизартрією, дислалією, ринолалією, вправляють у вимові звуків та слів з дотриманням правил української орфоєпії.

ВПРАВА 6

1. Уважно прочитайте вголос слова. Чітко і правильно вимовляйте звуки [с], [з] на початку виділених слів. Спишіть, позначте префікси.

Схилити, стоптати, сказати, сфотографувати, схопити, стерти, спалахнути.
Зварити, зруйнувати, зійняти, змішати, збити, зчесати, зсипати, зшити.

2. Простежте, перед якими буквами пишеться префікс *с-*, а перед якими — *з-*. Які звуки позначають ці букви?

3. Підкресліть букву, яка пишеться після префікса.

Одним із навчальних завдань є навчання дітей розуміти значення префіксів у словах, введення їх у словосполучення, речення.

ВПРАВА 7

1. Прочитайте речення.

1. Непомітно підкрадається осінь (*Ю. Збанацький*). 2. Та холодом осіннім вже в повітрі повіває (*І. Франко*). 3. Восени ключ був готовий, і коваль відніс його хазяїнові (*А. Сак-*

се). 4. Наш літак полетів вище хмар (С. Баруздин). 5. Мороз розмалював крижаними візерунками вікна, розвісив на деревах бурульки (П. Бабанський). 6. Потім він торкнувся замочка, і скринька легко відкрилась, мов на пружині (В. Кучер).

3. Випишіть слова із префіксами з залежними словами, поставте запитання. Позначте префікс. Використовуйте зразок.

З р а з о к. Переливає (що?) воду.

Наступні вправи мають на меті вдосконалення знань про словосполучення, речення, розрізнення прийменників та префіксів, правопис прийменників. Після цього пропонуються практичні вправи на застосування отриманих знань, умінь із метою попередження можливих помилок на письмі, розвитку контролю та самоконтролю, закріплення правильного використання морфем у писемному мовленні.

ВПРАВА 8

1. Спишіть слова без дужок. Будьте уважними: деякі слова треба писати окремо, деякі – разом. Пам'ятай, як пишуться префікси, а як – прийменники.

(На)дорогу, (під)морозило, (за)вікном, (ви)ходить, (на)криває, (під)листком, (ви)робляють, (у)воді, (за)водить, (у)пав, (під)земний.

2. Складіть і запишіть речення з першим словом. Підкресліть головні члени речення.

На уроках та заняттях учитель-логопед працює над попередженням та подоланням можливих помилок, які учні допускають під час виконання письмових робіт (діти з дисграфією, дизорфографією), тобто робота спрямована на формування, удосконалення орфографічних знань і вмінь, у результаті чого відбувається формування специфічного мовленнєвого механізму – відтворення засвоєних мовних знань. У подальшому відпрацьовуються теми «Апостроф після префіксів перед *я, ю, є, ї*», «Перенос слів із префіксами».

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що зміст представленої методики вивчення будови слова значно полегшить роботу вчителя-логопеда в умовах навчального та корекційного процесів на уроках української мови, корекційних заняттях у початкових класах спеціальної загальноосвітньої школи для дітей з ТПМ, на логопедичних пунктах загальноосвітніх шкіл.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гриненко О. М.* Формування знань про будову слова у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення / О. М. Гриненко. Автореферат дис... канд. пед. наук – 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Київ, 2014. – 20 с.

2. *Ревуцька О. В.* Словотворча робота як засіб збагачення лексичного запасу молодших школярів із тяжкими вадами мовлення (ТВМ) / О. В. Ревуцька. Автореф. дис. ... канд. пед. наук – 13.00.03 – корекційна педагогіка – Київ, 2003. – 20 с.

3. *Соботович Е. Ф.* Психолінгвистическая структура речевой деятельности и механизмы её формирования / Е. Ф. Соботович // – К. : ИЗМН, 1997. – 44 с.

4. Трофименко Л. І., Гляня В. М., Пригода З. С., Грибань Г. В., Аркадьєва О. О. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Корекція мовлення» для підготовчих, 1 – 4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей із тяжкими порушеннями мовлення / <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekzijni-programi.html>

5. Трофименко Л. І. Формування морфологічних знань у молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення у контексті вивчення теми «Будова слова» / Л. І. Трофименко // Особлива дитина: навчання і виховання. – № 3. – 2015. – С. 40 – 48.

6. Трофименко Л. І. Теоретичні передумови формування морфологічних знань у школярів із тяжкими порушеннями мовлення / Л. І. Трофименко // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць. – Вип. 8. / за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої. – К.: ТОВ «Поліграф плюс», 2015. – С. 160 – 165.

7. Чередниченко Н. В. Формування навичок грамотного письма у дітей із важкими вадами мовлення у умовах корекційного навчання / Н. В. Чередниченко. Автореферат дис... канд. пед. наук – 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Київ, 1999. – 22 с.

8. Шевченко М. В. Формування знань та умінь з рідної мови у молодших школярів із ЗНМ / М. В. Шевченко. Автореф. дис... канд. пед. наук – 13.00.03 – корекційна педагогіка. – Київ, 1996. – 24 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Hrynenko O. M. (2014). Formuvannya znan pro budovu slova u molodshykh shkoliariv z tiazhkymu porushenniamy movlennia / O. M. Hrynenko. Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk – 13.00.03 – korektsiina pedahohika – Kyiv. [In Ukrainian].

2. Revutska O. V. (2003). Slovtvorch roboty yak zasib zbahachennia leksychnoho zapasu molodshykh shkoliariv iz tiazhkymy vadamy movlennia (TVM) / O. V. Revutska. Avtoref. dys. ... kand. ped. nauk – 13.00.03 – korektsiina pedahohika – Kyiv. [In Ukrainian].

3. Sobotovich E. F. (1997). Psiholingvisticheskaia struktura rechevoj dejatel'nosti i mehanizmy ejo formirovaniia / E. F. Sobotovich. – Kyiv: IZMN. [In Ukrainian]

4. Trofymenko L. I., Iliana V. M., Pryhoda Z. S., Hryban H. V., Arkadieva O. O. Prohrama z korektsiino-rozvytkovoi roboty «Korektsiia movlennia» dlia pidhotovchykh, 1 – 4 klasiv spetsialnykh zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv dlia ditei iz tiazhkymu porushenniamy movlennia» / <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/osvita-osib-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekzijni-programi.html>. [In Ukrainian].

5. Trofymenko L. I. (2015). Formuvannya morfolohichnykh znan u molodshykh shkoliariv iz tiazhkymu porushenniamy movlennia u konteksti vyvchennia temy «Budova slova» / L. I. Trofymenko // Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia, № 3, pp. 40 – 48. [In Ukrainian].

6. Trofymenko L. I. (2015). Teoretychni peredumovy formuvannia morfolohichnykh znan u shkoliariv iz tiazhkymu porushenniamy movlennia / L. I. Trofymenko // Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy: zb. nauk. prats. – Vyp. 8. / za red. V. V. Zasenka, A. A. Kolupaievoi. – К.: TOV «Polihraf plus», pp. 160 – 165. [In Ukrainian].

7. Cherednichenko N. V. (1999). Formuvannia navychok hramotnoho pysma u ditei iz vazhkymy vadamy movlennia v umovakh korektsiinoho navchannia / N. V. Cherednichenko. Avtoreferat dys... kand. ped. nauk – 13.00.03 – korektsiina pedahohika. – Kyiv. [In Ukrainian].

8. Shevchenko M. V. (1996). Formuvannia znan ta umin z ridnoi movy u molodshykh shkoliariv iz ZNM / M. V. Shevchenko. Avtoref. dys... kand. ped. nauk – 13.00.03 – korektsiina pedahohika. – Kyiv. [In Ukrainian].